

Я.В. ФЛЯЖНІКОВА

*Ярослава Василівна Фляжнікова, аспірант
Національного університету «Одеська юридична
академія»*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ЕТИЧНИХ ПРАВИЛ У ПРОФЕСІЇ АДВОКАТА

Вимоги професійної етики адвоката є особливим видом соціальних етико-правових норм, що відображають традиції адвокатської професії, які спрямовані на врегулювання поведінки представників цієї професії за допомогою встановлення морально-етичних дозволів, заборон та обов'язків. Акцентуація здійснення історичного огляду професійних етичних засад діяльності адвоката є необхідною умовою для з'ясування як позитивного, так і негативного досвіду, який може стати корисним для реформації чинного законодавства та подальших досліджень науковців.

Дослідженням етичних правил у професії адвоката в різні періоди часу займалися такі науковці, як: К. Арсенєв, Є. Васьковський, І. Гессен, Г. Джаншієв, А. Коні, А. Бойков, Д. Ватман, В. Вегер, А. Ципкін, Н. Кан, Е. Коган та ін.; М. Барщевський, Т. Варфоломеєва, І. Гловацький, Т. Зінатулліна, М. Некрасова, М. Михеєнко, Г. Мірзоева, О. Святоцький, Б. Тищик та ін.; Д. Азарова, Н. Бакаянова, Б. Василик, Т. Вільчик, Е. Димова, В. Дікусар, М. Женіна, Т. Коваленко, Ю. Кручиніна, М. Никифорак, В. Степанова, А. Філатова, Д. Фіолевський, С. Фурса та ін. Однак, враховуючи те, що етичні норми у нинішньому суспільстві розглядаються як пріоритетні, проблема формування правил адвокатської етики залишається малодослідженою.

Метою статті є дослідження історичних передумов виникнення та формування етичних правил у професії адвоката, визначення основних етапів їх розвитку й становлення.

Численні дослідження свідчать, що моральність органічно пов'язана зі світоглядними цінностями та виступає загальною й історично першою духовною орієнтацією людини в соціумі. Несвідомість, ірраціональність є непереможним моментом моральності. У силу цього моральність можна розцінювати як першочергову умову формування і навіть органічну ціннісну складову права у всіх його проявах.

Право і моральність розрізняються з філософської та історичної точок зору. Моральність давніша за своїм походженням, а право з'явилося лише на певному етапі суспільного розвитку, пов'язаного з виникненням державності. Право є інститутом держави, моральність же виступає у вигляді однієї з форм суспільної свідомості і, відповідно, співвідношення між правом і моральністю в філософському аспекті таке ж, як між державою і суспільством.

Згідно з визначеннями С. Ожегова, «право – це сукупність встановлених і охоронюваних державною владою норм і правил, що регулюють відносини людей в суспільстві, а також наука, що вивчає ці норми»; «Моральність – це правила, що визначають поведінку, духовні та душевні якості, необхідні людині в суспільстві»¹.

Вперше термін «етика» був вжитий Аристотелем для позначення особливої галузі прикладної філософії, філософії не абстрактної та умовної, а спрямованої на практичне застосування напрацьованих положень. Етика, на думку Аристотеля, відповідає на запитання «Що ми повинні робити?»² по відношенню до інших людей і до самого себе.

Зародившись у Стародавній Греції, етика як вчення про моральність отримала розвиток в Стародавньому Римі. Щоправда, для позначення даної галузі практичної діяльності Цицерон вживав інше слово – *moralis*, перекладаючи так грецьке слово «етичний»³. Відтак, мораль і етика – це синоніми.

Завдяки спільним зусиллям людей народжуються спільні уявлення про належну, гідну поведінку, про справедливість, про свободу і борг, про чесноти та вади, про щастя і сенс життя, тобто про гранично цінне взагалі.

Незважаючи на те, що ці уявлення не зупиняються в розвитку, не фіксуються раз і назавжди, вони мають високий ступінь стійкості. Усі уявлення про належну поведінку більш-менш тривалий час існують у культурній історії людства тільки в тому випадку, якщо вони отримують підтвердження в практиці виживання різних соціальних груп. Це однаковою мірою стосується і адвокатського співтовариства. Тим більше складно було б уявити, що представники такої прагматичної і навіть утилітарної професії, як юриспруденція, погодилися б слідувати правилам, які не можуть бути реалізовані в життя з огляду на їх недоцільність, непродуманість, неадекватність або непрактичність. Кожна норма, в тому числі й норма моралі, створюється для певної мети.

Однак, досліджуючи перші витоки правил адвокатської етики, довелося виявити довготривалу історичну відсутність адвокатської спільноти, а отже, і етичних правил адвокатської професії.

Правила адвокатської етики не виникають навіть із появою виключно правового суспільного інституту – суду, вони формуються поступово разом із розвитком держави. Коли звичаєве право, яке внаслідок три-

валого часу сформувалось у людській свідомості, замінюється писаним законом, починає не вистачати розуміння правових норм усіма і кожним.

Коли «знань по належне» в певній сфері людської діяльності, зокрема й адвокатської, накопичується достатньо, моральні уявлення складаються в морально-етичні кодекси (від лат. «codex» – книга), або правила, тобто в якусь впорядковану систему, що допомагає людині краще орієнтуватися в тій чи іншій сфері життя. Поява подібних кодексів або правил – результат тривалого процесу. Не виняток з цього і Правила адвокатської етики (далі – ПАЕ).

Ще за часів Стародавнього Риму існували певні правила, за якими не дозволялося їх переступати тим, хто займався захистом і наданням правової допомоги, зауважує Т. Варфоломеева. Встановлений багатьма століттями тому порядок поведінки адвоката й досі з багатьох питань не втратив своєї актуальності, наприклад, про неприпустимість нехтування інтересами особи, якій адвокат надає правові поради, про заборону використання адвокатом на свою користь відомостей, з якими ознайомився під час надання правової допомоги, недозволеність розкриття довіреної йому таємниці. Збереглися й особливі вимоги до особи, яка займається наданням правової допомоги⁴.

Зазвичай, на той час під терміном «адвокат» розуміли рідних або друзів позивача, які супроводжували його до суду, давали поради і як однодумці виражали підтримку й співчуття. З часом назву «адвокат» було поширено на осіб, які допомагали позивачеві вести процес, збирали документи, підшукували засоби захисту та повідомляли про їхню наявність патронаві. Іноді адвокатами звалися навіть свідки. Енциклопедичний словник наводить уривок з римського літопису: хто захищає будь-кого в суді, той (якщо він оратор) називається патроном; адвокатом – якщо допомагає юридичними порадами або своєю присутністю виражає дружню підтримку; повіреним – якщо веде справу, та когнітором, якщо бере на себе справу присутнього і захищає немовби своєю⁵.

Суттєвим є те, що потреба у формуванні культури захисника була зумовлена ускладненням суспільних відносин та появою необхідності в особах, які б володіли достатнім рівнем знань з питань застосування правових норм. Пересічні громадяни, які не мали спеціальної підготовки, не могли через брак таких знань самостійно захищати свої інтереси в суді, їм була необхідна допомога людини, добре ознайомленої з нормами матеріального права та формами процесу. Саме ці спеціалісти-правознавці внаслідок своїх знань, умінь, навичок та поваги до тогочасних приписів стали називатися адвокатами.

У феодальну епоху професійний розподіл праці досягає помітного розвитку, про що свідчить поява численних морально-професійних кодексів, статутів, заповідей чернецьких та лицарських орденів, купецьких гільдій, суддів тощо. Спочатку ці кодекси виражали прагнення представників панівного класу закріпити за собою привілеї займатися розумовою працею, а згодом ця тенденція почала виявлятися і серед людей так званих вільних, творчих професій (художників, письменників). У період Середньовіччя виросла ціла піраміда суворо регламентованих моральних стосунків, кастово-корпоративних розмежувань, які обросли застарілими правилами⁶.

Проблема співвідношення права і моральності в середньовічний період культурно-історичного розвитку розглядалася переважно з філософсько-теологічних позицій. У XI–XII ст. церква захопилася крайнощами: намагалася одночасно узаконювати мораль і моралізувати закони; вона взяла на себе функцію здійснення правосуддя над гріхами і сприяла приведенню світських законів у відповідність до моральних принципів. Що з цього вийшло – ми знаємо.

Цікавим є факт приділення чималої уваги питанням професійної адвокатської етики у так званих Литовських статутах, які діяли в Україні як складовій частині Великого Князівства Литовського у XVI столітті.

Перше законодавче закріплення участі адвоката – «прокуратора» в судовому процесі відбулося в Статуті Великого князівства Литовського 1529 року. Пізніше Статут 1566 р. не тільки конкретизував його положення, а й сформулював адвокатську етику, передбачивши кримінальну відповідальність за порушення адвокатом своїх обов'язків, за нанесення «шкоди» своєму підзахисному, а також визначаючи обов'язок суду призначити адвоката тому, хто «очевисто у права стоїчи не мог бо не умел мовити, ибо речи своее справовати». У Статуті 1588 р. була закріплена норма, відповідно до якої вдовам, сиротам і убогим людям надавалося право безкоштовної юридичної допомоги⁷.

Разом із тим до знаменитої судової реформи 1864 р. адвокатська діяльність законодавчо врегульованою не була, не було закріплено вимог до осіб, які могли здійснювати адвокатську діяльність. Відповідно, не були передбачені організаційні основи цієї діяльності та сформовані органи, які здійснювали б контроль і нагляд за діяльністю представників і захисників, внаслідок чого не могли бути сформовані й етичні правила адвокатської професії і т. д. Наслідком такої законодавчої прогалини «була нікчемність прав повірених» і практично повна відсутність будь-яких етичних принципів і правил адвокатської діяльності, які не тільки не були закріплені нормами закону або етичного кодексу, а й не дотримувалися в силу усталених звичаїв.

Унаслідок результатів судової реформи 1864 р. адвокатура Росії зуміла підняти себе і юридично, і навіть політично – на надзвичайну для самодержавної країни висоту. За свідченням А.Ф. Коні, довелося розробляти одночасно «прийоми адвокатської техніки та ПАЕ»⁸. Ради піддавали присяжних повірених стягненням за аморальні вчинки незалежно від того, чиї інтереси ними порушувалися, хоча сам порядок порушення дисциплінарних справ щодо адвокатів Судовими статутами передбачений не був.

На теренах тогочасної Європи адвокатська корпорація раніше за інших відчула необхідність систематизації професійних норм діяльності⁹. Перший досвід систематизації накопичених знань у галузі юридичної

етики було одержано в XIX ст. метром французької адвокатури Франсуа-Етьєном Молло. Його праця «Правила адвокатської професії у Франції» побачила світ у далекому 1842 році. Проблема адвокатської етики також була присвячена робота відомого французького оратора – адвоката Жуля Фавра «Адвокатські ідеали».

Сформульовані ще у XIX ст. відомим французьким адвокатом Ф. Молло правила адвокатської професії у Франції стали настільною книгою адвокатів і не втратили й до сьогодні своєї актуальності. Із урахуванням великого практичного досвіду самого Ф. Молло у них були інтерпретовані думки найвідоміших у світі юристів, закладена мудрість багатьох поколінь адвокатів. Беручи до уваги досвід Цицерона, Демосфена, Квінтіліана – найвідомішого у Давньому Римі судового оратора, а також інших адвокатів різних епох та своїх знаних колег, Ф. Молло вважав поміркованість, безкорисливість, чесність основними принципами, на яких ґрунтується честь адвокатури, а незалежність – і правом, і обов'язком адвоката.

Присяжна адвокатура, запозичивши і адаптувавши французький досвід, також встала на шлях систематизації та наукової розробки положень адвокатської етики. Підтвердженням тому можуть бути роботи Г. Джаншієва «Ведення неправих справ (Етюд з адвокатської етики)» (1886 р.), Є.В. Васковського «Основні питання адвокатської етики» (1895 р.), М.Д. Кельмановича «Адвокатська етика і різні юридичні замітки приватного повіреного» (1906 р.), А.Н. Маркова «Правила адвокатської професії в Росії» (1913 р.) і багатьох інших. Питаннями професійної юридичної етики зацікавився і А.Ф. Коні восени 1901 р., який читав курс кримінального судочинства в Олександрівському лицей. Вступною лекцією даного курсу стали широко відомі «Моральні начала в кримінальному процесі», опубліковані в Журналі Міністерства юстиції.

Варто наголосити, що роботи авторів другої половини XIX – початку XX ст. є не лише цікавими науковими дослідженнями, а й важливими історичними джерелами. Їх автори, будучи сучасниками становлення нової для того часу судової системи, брали активну участь у підготовці й реалізації Статутів, були особисто знайомі з найвідомішими юристами і чиновниками, вирішували найважливіші справи.

Цю правову традицію було перервано у 1917 р. у зв'язку з виникненням судової системи радянського типу. Оскільки вітчизняна правова спадщина відкидалась, радянська історіографія, що відображала досліджувану проблематику, до кінця 60-х рр. мала фрагментарний характер. Дослідники радянського періоду осмислювали та подавали інформацію, враховуючи політичні події, що відбувалися в суспільстві в рамках офіційно прийнятої у суспільстві ідеології, критикуючи при цьому інститут адвокатури.

У галузі вдосконалення норм професійної етики перше дослідження після падіння самодержавства з'явилося тільки в 1925 р., коли в непростий для категорій «право» і «закон» час в московському видавництві «Правовий захист» була видана доповідь адвоката В. Вегера загальним зборам московської адвокатури на тему «Дисципліна і етика захисника»¹⁰. Це була невелика за обсягом (усього 64 с.) праця про розвиток норм професійної етики адвоката в умовах радянської держави і права.

У радянський період одним із найбільш непримиримих супротивників юридичної етики був А.Я. Вишинський. Ідейне «обґрунтування» непотрібності та неспроможності дослідження етичних особливостей юридичної професії полягало в тому, що «етика в радянському суспільстві єдина, це – «соціалістична етика»¹¹. Однак проф. Н.Н. Полянський цілком обґрунтовано вважав судження про те, що «адвокати грають у суді роль уповноважених суспільства подібно тому, як прокурори являють собою уповноважених держави»¹² помилковим і відхиляв його.

По суті, професійна свідомість будь-якої людини, а відтак і адвоката, формується разом із розвитком та вдосконаленням певних професій. На сьогоднішній день сформовані кодекси та етичні правила не тільки адвоката, а й суддів, прокурорів, державних службовців та інших не менш важливих професій.

До прикладу, професійна етика бізнесменів американського великого бізнесу є визначальним чинником не тільки їх ставлення до своєї праці (відданість «босу», «фірмі»), а й особистих якостей морального складу¹³.

Доба незалежності характеризується появою ПАЕ, які принесли нові течії та погляди, притаманні часу та надали адвокатам поштовх до нового життя. Перша редакція ПАЕ була прийнята ВККА при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 р., наступна – затверджена Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року. У наш час діють ПАЕ, затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року.

Власне, у становленні історіографії адвокатури в Україні загалом та історіографії адвокатської етики зокрема можна виокремити три основні етапи: 1) історико-правові дослідження кінця XIX – початку XX ст.; 2) історико-правові дослідження адвокатури середини XX ст.; 3) історико-правові дослідження адвокатури кінця XX – початку XXI століття. Для перших двох етапів характерним є вплив слабкої диференціації української історіографії та її здобутків того часу у відповідних напрямках чи методологічних школах. Відповідно, на цьому етапі основним завданням дослідників було накопичення історичного матеріалу та його опис. На третьому етапі історія адвокатури виокремлюється як велика та самостійна наукова проблема історії держави та права України¹⁴. Разом із розвитком адвокатури розвивались і погляди на етичну складову адвоката та його діяльності.

Отже, на підставі вищевикладеного варто зазначити, що найширший пласт матеріалу, який підлягав осмисленню й аналізу у ході дослідження історіографії етичних правил у професії адвоката, виявлено у роботі дореволюційних авторів. Такі роботи були представлені як фундаментальними дослідженнями, так і статтями вчених у періодичній пресі. До того ж, слід зазначити, що невід'ємною особливістю історіографії адвокатської етики є її циклічний характер, коли наукові дослідження пов'язуються не стільки з хронологічними епохами (давньою історією, середньовіччям, новим і новітнім періодами) чи етапами розвитку державності, скільки з етапами розвитку самої адвокатури. Відтак, кожен період має свої особливості, необхідні для

сприйняття й осмислення не тільки будь-якою людиною, а й адвокатом зокрема. І тільки внаслідок довгочасних епохальних перетворень моральні норми набули глобального значення.

¹ *Ожегов С.И.* Толковый словарь Ожегова онлайн : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=23251>

² Краткая философская энциклопедия. – М., 1994. – С. 543.

³ Философия: учебник / под ред. А.Ф. Зотова, В.В. Миронова, А.В. Разина. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический проспект, 2009. – С. 548–549.

⁴ *Варфоломеева Т.В.* Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні / Т.В. Варфоломеева // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 1. – С. 7–20 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vauu_2009_1_1.pdf

⁵ *Кульчицький О.* Походження та історичний шлях світової адвокатури. Адвокатура та судові оратори Стародавньої Греції та Риму. Друковані пам'ятки видатних адвокатів цих країн щодо адвокатської професії та ораторського мистецтва / О. Кульчицький – 21 грудня, 2011 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://advokatonline.org.ua/1-pohodzhennya-ta-istorych-puj-shlyah-svitovoji-advokatury-advokatura-ta-sudovi-oratory-starodavnoji-hretsiji-ta-rymu-drukovanii-pamyatky-vydatnyh-advokativ-tsyh-krajin-schodo-advokatskoji-profesiji/>

⁶ *Бралатан В.П.* Професійна етика: Навчальний посібник / В.П. Бралатан. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 251 с.

⁷ *Довнар Т.И.* «Судов и справ своих отступили и выреклись...» / Т.И. Довнар // Судовой вестник, 1992. – № 2. – С. 56.

⁸ *Кони А.Ф.* Собр. соч.: в 8 т. / А.Ф. Кони. – М., 1968. – Т. 5. – С. 144.

⁹ *Ключникова Я.А.* Профессиональная юридическая этика: теоретический аспект. Мораль и догма юриста: профессиональная юридическая этика / А.Я. Ключникова // Сборник научных статей. – М.: Эксмо, 2008. – С. 149.

¹⁰ *Шайхуллин М.С.* К вопросу о формировании традиций профессиональной этики адвоката / М.С. Шайхуллин // Евразийская адвокатура. – 2014. – № 1 (8). – С. 53–62. – С. 53.

¹¹ *Юридична деонтологія : підручник / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов та ін. ; за ред. В.Д. Ткаченка. – Х. : Одісеї, 2006. – С. 25.*

¹² *Полянский Н.Н.* Правда и ложь в уголовной защите / Н.Н. Полянский. – М., 1927.

¹³ *Гребеньков Г.В.* Юридична етика: навч. посіб. / Г.В. Гребеньков, Д.П. Фіолевський. – К: Алерта, 2004 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://info-library.com/content/9057_Uridichna_etika_v_Ukraini_radyanskogo_periody.html

¹⁴ *Зашкільняк Л.О.* Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми: колективна монографія / Л.О. Зашкільняк. – Л. : Львів. націон. ун-т ім. Івана Франка, 2004. – 406 с. – С. 6.

Резюме

Фляжнікова Я.В. Історичні витoki етичних правил у професії адвоката.

У статті здійснено історичний огляд правил адвокатської етики. Встановлено, що поява кодексів або правил етичної поведінки, в тому числі й у професії адвоката – результат тривалого процесу. Автором визначена періодизація історичних етапів виникнення і становлення етичних правил в професії адвоката, а також сформовані положення, спрямовані на їх розвиток та подальше вдосконалення.

Ключові слова: історичні витoki, адвокатура, мораль, право, етичні правила.

Резюме

Фляжнікова Я.В. Исторические истоки этических правил в профессии адвоката.

В статье осуществлен исторический обзор правил адвокатской этики. Установлено, что появление кодексов или правил этического поведения, в том числе и в профессии адвоката – результат длительного процесса. Автором определена периодизация исторических этапов возникновения и становления этических правил в профессии адвоката, а также сформированы положения, направленные на их развитие и дальнейшее совершенствование.

Ключевые слова: исторические истоки, адвокатура, мораль, право, этические правила.

Summary

Fliazhnikova Y. Historical sources of ethical rules in the profession of lawyer.

The article gives a historical overview of the rules of advocacy ethics. It has been found that the emergence of codes or rules of ethical conduct, including in the profession of lawyer, is the result of a long process. The author determines the periodization of the historical stages of the appearance and formation of ethical rules in the profession of lawyer, as well as the established provisions aimed at their development and further improvement.

Key words: historical sources, law, morals, law, ethical rules.